

Epicur: aproximació biogràfica

Epicur va néixer a Samos el 341 a.C. La seva família, originària i encara ciutadana d'Atenes, s'havia establert en aquesta illa de l'Egeu, a tocar de la costa asiàtica, onze anys abans. Quan ell va anar per primer cop a la ciutat del seu pare, per allò que avui en diríem el servei militar, tenia divuit anys i ja en feia uns quants que s'interessava per la filosofia.

Acabat el servei, a partir del 321a.C, va passar quinze anys estudiant i ensenyant en unes quantes ciutats de la costa jònica (al continent i a les illes d'Àsia menor) on segles abans havien nascut la ciència i la filosofia gregues. Als trenta-cinc, va tornar definitivament a Atenes, on ja el 306 a.C. va adquirir una casa amb un jardí que donaria nom a la seva escola: "El Jardí". Però no es tractava pas d'un centre d'estudis a la manera de l'Acadèmia Platònica o el Liceu Aristotèlic, sinó més aviat d'una comuna on feia vida retirada i tranquil·la un grup d'amics que es tenien per filòsofs, és a dir (tal com ells mateixos ho entenien) que aspiraven a la condició de savis. Epicur va quedar-s'hi fins al moment de la seva mort, cap al 270 a.C, posant en pràctica, sembla que de forma exemplar, els seus preceptes sobre la vida feliç. També va posar-los per escrit, incansablement, però no s'ha conservat cap dels quasi tres-cents tractats que sembla que va divulgar. De fet, al marge de citacions esparses i d'una vuitantena de sentències trobades en un còdex vaticà, l'únic que d'ell podem llegir és el que, cinc segles després de la seva mort, va incloure Diògenes Laerci en l'últim llibre de les vides i doctrines dels filòsofs il·lustres. Es tracta sobretot de tres compendis didàctics en forma epistolar (una carta sobre qüestions de física, una altra sobre els fenòmens del cel i la *Carta a Meneceu*, que tracta qüestions d'ètica), als quals s'afegeix un breviari brillant, clar i concís, ordenat en les quaranta sentències que coneixem com a *Màximes capitals*.

El pensament epicureista: l'ètica

Sovint quan es parla d'epicureisme s'usa el concepte de «doctrina» epicúria.

Els epicuris no tenen primàriament una metafísica, sinó més aviat una saviesa: no els importa l'ésser com a concepte abstracte, sinó l'home i, específicament, *l'home savi*. Epicur busca una complicitat amb el lector per fer-lo moralment millor, perquè només si arriba a ser savi, és a dir, subjecte amb personalitat pròpia, podrà ser realment humà. El que pretén Epicur no és una acceptació lògica de la seva posició filosòfica sinó que vol moure una certa fibra sensible, més emotiva que racional –si els dos conceptes es poden contraposar– per fer-nos més savis, en el sentit de més avisats.

Quan es parla de saviesa en la filosofia hel·lenística cal tenir present que per a ells un savi és aquell que sap viure, no pas qui coneix moltes coses. La saviesa epicúria no consisteix a acumular coneixements; es pretén simplement entendre, més enllà de la fragmentació del món en un munt de coneixements buits.

L'epicuri és un home que viu moderadament, no un metafísic. Per a Epicur la saviesa important és el plaer, en el sentit de l'alegria i del gaudi de viure. Qui ha entès aquest mode de vida pot ser epicuri, en la mesura que està en sintonia amb un determinat capteniment, més important que qualsevol teoria.

La idea central de l'ètica epicúria és pot resumir gairebé en una fórmula:

Hedoné (plaer) = Makarion (beatitud, benaventurança; l'estadi dels déus)

S'ha dit que l'epicureisme és una ètica del plaer, per descobrir el plaer de l'ètica. En altres paraules, no és una teoria immoralista sinó una defensa de l'individualisme entès com a moral del benestar. Podríem considerar-lo una moralitat del benestar. Però no proposa una *fal·làcia legalista* o una *ètica de la puresa*, en el sentit que la felicitat no és obligada (cosa que seria estrictament contradictòria) sinó incitada. Qui està bé

amb ell mateix té tot el que l'home pot desitjar. Però ningú no pot ser obligat a ser feliç. La filosofia no obliga sinó que convida. Ser feliç i impertorbable és la finalitat que ens proposa la filosofia.

El paper de la filosofia per a Epicur es pot sintetitzar en tres textos programàtics:

Usener: és buit el discurs del filòsof que no guareix cap passió humana. De la mateixa manera que el metge no serveix per res si no cura les malalties del cos, igualment el filòsof no serveix per res si no expulsa de l'ànima les passions que l'afecten.

Qüestions d'ètica: el fruit més gran de la justícia és la impertorbabilitat (ataràxia).

Sentències Vaticanes: l'amistat recorre el món sencer proclamant a tothom que cal despertar ja a la felicitat.

És a dir, es tracta de fer una filosofia utilitària (fer-nos feliços a través de desangoixar-nos) i de buscar una determinada mena d'home que visqui amb impertorbabilitat i amistat a través de les contingències doloroses de la vida.

Evidentment és una ètica que no es pot comprendre sense una antropologia: el món és un espai de dolor i l'home té l'aspiració a ser feliç. Resulta significativa en Epicur la «consciència de la fragilitat». L'epicureisme és una reflexió sobre el plaer; però el plaer perseguit per l'epicureisme se sent tan amenaçat que fàcilment es pot convertir en dolor. Cal lluitar aferrissadament per cada instant de plaer, que constitueix un instant de plenitud. Són necessàries moltes precaucions i molts càlculs per tal que el plaer no s'acabi evaporant: el *logismos*, la raó calculadora, mesura les necessitats i modera els desigs.

Per això és absurda l'acusació segons la qual l'epicureisme és un irracionalisme. Al revés, només es pot accedir al plaer a través de la raó. Estrictament només el savi pot ser feliç, perquè la felicitat és la conseqüència d'adoptar una posició racional.

Tradicionalment s'ha volgut reduir el concepte de filosofia d'Epicur al *tetrafarmacon* o «teoria del quàdruple remei». El concepte incideix en un element fonamental per a l'epicureisme: *la filosofia és una medicina* que serveix per guarir les ànimes malaltes i fer més feliç l'home. El *tetrafarmacon* s'enuncia així:

«No hi ha cap déu a témer

La mort està fora de tota sensació

Es pot accedir a la felicitat

Podem assolir-la (podem evitar el dolor) »

Epicur divideix la filosofia en tres branques:

1. *Canònica* (lògica): estableix el criteri de veritat del pensament i del discurs.
2. *Física*: respon a la qüestió sobre què sabem del món si el pensem segons la veritat de la canònica.
3. *Ètica*: en el món conegut veritablement i pensat lògicament: què ha de fer el savi?

La *lògica* està inspirada en l'aristotelisme però hi ha una diferència bàsica: per a Aristòtil la lògica pot explicar l'ésser com a totalitat. La lògica és l'expressió de la raó objectiva que funda el món. En canvi Epicur assumeix la lògica com a forma de raonament, però sempre la troba incompleta, perquè el món no és només ordre racional sinó que hi ha també el desordre i l'atzar que regeix el moviment dels àtoms, tot i que la filosofia

pretengui lluitar contra l'atzar i mostrar-nos la necessitat del que, vist des de fora, sembla aleatori. Epicur considerava que la veritat d'una proposició en última instància depèn de les afeccions i els sentiments, tant com de la recta raó racional.

La *física* epicúria és atomista: hi ha els àtoms i el buit. D'aquesta manera la mort no existeix; és un simple canvi o transformació dels àtoms. L'atomisme té també una significació ètica i antropològica: significa que el Tot no existeix; els àtoms no són totalitats i la vida és sempre quelcom fragmentari, mòbil, canviant.

Pel que fa a la *ètica*, en Epicur hi ha dos conceptes que convé considerar detalladament: *frònimos* (l'home prudent) i *filòsofos* (filòsof).

Tota la filosofia serveix per arribar a esdevenir *Frònimos* (home prudent). Tal com apareix a la *Carta a Meneceu*, el *frònimos* és la saviesa en la seva funció pràctica. El *frònimos* és el qui pensa exactament com cal pensar per ser feliç. Pot saber filosofia o no saber-ne.

Per a Epicur el món pateix una mena d'epidèmia de pesta crònica. La por és la pesta de l'ànima: ens mata i es contagia arreu. De la mateixa manera que podem identificar els enemics de la salut del cos i practicar una higiene corporal, també podem identificar els enemics de la salut de l'ànima (la por als déus, a la mort i al dolor físic) i practicar una higiene de l'esperit. La diferència és que la causa del dolor físic és real; en canvi, la causa del dolor espiritual és falsa. I per això la filosofia ens ha de desenganyar. Ha de denunciar l'engany i la mentida que hi ha rera la por.

De la mateixa manera que l'ideal de la pràctica mèdica és la de no ser sempre necessària, sinó restituir la salut al cos, també la filosofia aspira a no ser sempre necessària sinó restituir la salut a l'ànima.

Així la filosofia d'Epicur no aspira a ser medicina sinó *higiene*. De la mateixa manera que la salut és una qüestió de ritme, també la filosofia de l'amistat vol ajudar-nos a trobar aquest ritme vital.

S'acostuma a dir que l'ètica d'Epicur és «negativa» en el sentit que el savi no ha de fer res, ni tan sols ha de procurar fer el bé; n'hi ha prou amb que no faci el mal. Més que proposar la «beneficència» predica la «no-maleficència». La saviesa consisteix bàsicament en l'abstenció; en procurar-se una bona vida, a base de prescindir del que ens causa dolor.

Epicur reivindica l'*autarquia* i l'*apatia*. En Epicur, l'autarquia és la conseqüència del coneixement. S'és autàrquic quan es necessita només l'elemental, per això cal un cert aïllament, una gestió de les necessitats i dels desigs. La racionalitat per a Epicur no es troba en la filosofia, sinó en l'home. És per a l'autosuficiència de l'home que cal fer una reflexió filosòfica. Viure amagat, aïllat, significa no ser causa ni conseqüència de res. Viure aïllat significa ser conscient d'un mateix.

Pel que fa a la paraula *apatia* (etimològicament «no-patir») s'ha d'entendre com una negociació. El savi ha de tendir a l'autosuficiència intel·lectual i si no pot alliberar-se absolutament de la dependència, com a mínim pot oferir-la com a model. L'*apatheia* és, més aviat, un desig que difícilment es pot assolir. El plaer per a un epicuri és sempre un estat d'equilibri (*eustatheia*): el que ens proposa és viure en repòs. El no-patir, però, no s'identifica amb el no fer res, sinó amb cercar el *pathos* de l'acció bella.

El problema que es planteja és el de la dificultat real de viure en l'*apatheia*. Per això el que significa l'*apatheia* és una negociació. El desenvolupament de l'*apatheia* podríem comparar-lo modernament amb el desplegament d'una simfonia tràgica amb tres moviments:

1. *negociació del plaer humà*: negociar el plaer humà significa reduir al màxim la dependència. El savi imposa una reducció voluntària als seus plaers, fins a restar només amb els que són naturals i necessaris.

2. *negociació del dolor*: negociar el dolor significa saber que el plaer no és etern, sinó l'*ideal de l'instant* que cal caçar quan apareix, sabent que no es pot congelar. El dolor és susceptible d'intensitat: pot ser més o menys gran; en canvi el plaer està tot present en cada moment de plaer, no és qüestió de grau. En aquest sentit dolor i plaer no són termes simètrics per a l'epicureisme.

3. *topada final amb la mort com a no-negociable*: la mort se'ns presenta sense altre opció o alternativa. No podem decidir el seu moment: no hi podem pactar, per tant, no és negociable.

El mot *philia*, tradicionalment traduït per «amistat», designa per a un grec tot sentiment de lligam i de vinculació amb els altres. Cal insistir en un fet: l'amistat no és considerada mai per Epicur entre els plaers «naturals i necessaris»: l'home no està obligat a tenir amics. Fins i tot, i a l'extrem, l'amistat sembla contradictòria amb la regla epicúria per ser feliç, que és la de evitar al màxim la dependència. Tenir amics significa ser-ne dependent i implica també un cert interès. Sembla que sigui contradictori el desinterès que se li demana al savi i l'interès utilitari que implica l'amistat. Podríem preguntar-nos també si no estaria millor per ser feliç viure sense amics i, per tant, sense problemes. Però el problema és que la vida humana no té sentit en solitud; sinó que és correspondència i gratificació, que no podríem ni sabríem trobar mai tots sols, sinó només entre els amics, és a dir, entre els savis que són semblants a nosaltres. De fet, l'amistat és el fonament de la vida en comú al *Jardí* epicuri. És el sentiment que estreny els llaços entre els savis i fa la vida plaent, digna de ser viscuda i plenament humana.

La ciutat no és un bon lloc per a l'amistat. A la ciutat no hi ha reconciliació: en canvi entre els amics és possible una petita societat que té la seva pròpia raó en l'ajuda mútua i la creació d'un àmbit o un *tempo* propi. Epicur ens diu que l'amistat no coneix ni la rapidesa ni la lentitud, sinó que crea el seu propi temps.

Quan Epicur defensa l'amistat, cal entendre que ser amic no té una finalitat política, social o religiosa. S'és amic perquè s'està bé amb l'altre, prescindint del que en pugui treure (pragmàticament) de la relació. L'amistat no està al nivell del dret. És una altra cosa, perquè es troba més enllà dels pactes o contractes juridicopolítics. Entre amics, la noció del just i de l'injust no té sentit.

L'amistat estableix un món separat del món polític i social opressiu i miserios. L'amistat, però, és un «cosmos sensat»: ens mostra l'entrada a un món prudent contra la insensatesa de la política. Ser amic significa adoptar la posició dels déus: la beatitud a la terra. El plaer de l'amistat és una forma de moderació vital. De la mateixa manera que a la *Carta a Meneceu* es proscriuen tots els plaers desordenats, l'amistat apareix com un plaer moderat, que es pot viure lluny de la massa i a recer del poder. Per a Epicur, l'important és la vida interior, i l'amistat és la forma d'incrementar aquesta vida interior i perfeccionar l'individu. El problema és que l'amistat sigui realment superior a la justícia...

Mai no es repeteix prou que el plaer per a Epicur, no és *qualsevol* plaer i que, per contra, només és valuós allò que augmenta la nostra felicitat sense provocar un augment del dolor. Per a Epicur l'amor de tipus sexual no és en general recomanable en la mesura que el plaer autèntic no és de caire físic, sinó espiritual. El savi no s'ha de deixar arrossegar per cap passió. Els savis són amics i, per tant, es consideren de igual a igual. El savi epicuri busca la mesura i un plaer sense discerniment no seria autèntic. La sexualitat ha de ser, també, usada amb moderació.

La justícia en Epicur recull totes les característiques de l'atomisme. Epicur no accepta l'existència d'una suposada societat que valgui més que els àtoms o individus que la componen. Res més lluny de qualsevol mena de filosofia política o moral epicúria que cap subordinació de l'individu al ramat. En el fons es limita a recollir la teoria sofística –i més tard utilitarista– de la justícia com a contracte per tal de no patir ni fer cap mal.

Epicur no creu en cap mena de llei política eterna. El principi de reforma ha de primar sobre qualsevol respecte formalista a les lleis: S'ha d'estar atent a la realitat dels esdeveniments per comptes de defensar lleis

buides de contingut.

Si ens preguntem per què cal obeir la llei i/o ser just, Epicur és també prou clar. L'argument és el de la *seguretat*. El just està a cobert i segur, mentre l'injust *va ple de moltíssima confusió*, tal com diu la *Màxima capital* núm. 17. Si el savi aspira a la justícia és perquè a través de la justícia s'aconsegueix viure d'una manera més plaent. No s'és veritablement just ni per por ni per resignació, sinó per portar a la pràctica d'una manera efectiva la felicitat.

CARTA A MENECEU

Les idees bàsiques que sintetitzen la *Carta a Meneceu* són les següents:

- Busca la saviesa: beuràs d'una font inesgotable per la salut de l'ànima.
- La saviesa és germen de la felicitat, i a tots atrapa sense excepció
- Que l'eterna felicitat dels déus llunyans et serveixi de model. mira'ls sense por, no són ells qui causen infortunis als homes.
- No temis a la mort, no temeràs a la vida.
- Viure i morir bé són una cosa idèntica pel savi, l'home feliç.
- És impossible pel savi, per qui és feliç la desesperança per la incertesa del futur.
- El recte coneixement dels nostres desigs condueix a la felicitat.
- El plaer és el bé suprem.
- Agraïx a la naturalesa el que fes fàcil d'atrapar el necessari i costós d'obtenir l'innecessari.
- El savi ha de ser comès a la taula.
- Per plaer no entenem delits carnals dels depravats. no confonguis tu també la nostra filosofia. Busca la sobria mesura com fonament d'una vida feliç.
- La prudència és el excels més de tots els béns.
- Cap home és a la Terra més feliç que l'epicuri.
- Recorda les meves màximes: viuràs com un déu entre els homes.

MÀXIMES CAPITALS

- La divinitat és impertorbable: heus aquí el teu model
- Res és la mort sinó prohibició dels sentits
- El plaer significa falta de dolor
- No has de témer el dolor, perquè pot generar plaer.
- No és completa una vida sense plaer
- El poder confereix passatgera seguretat, d'aquí que pugui ser un bé.
- La fama no és garantia de seguretat.
- Cuida't dels plaers que porten dolor.
- Els plaers només es distingeixen per la seva duració i la seva localització
- El plaer sense mesura no condueix a una vida feliç, perquè anul·la la por a el que és desconegut.
- Coneix la naturalesa, només si l'escoltes seràs feliç.
- Ser feliç significa viure conforme a la naturalesa.
- La nostra filosofia va anul·lar la por als fenòmens naturals.
- La seguretat de l'home la produeixen la tranquil·litat de l'ànima i el retir de la Multitud.
- L'home feliç coneix la seva riquesa, fàcil d'aconseguir, perquè la mateixa naturalesa Li regala.
- Pel savi no és res la força de l'atzar.
- La teva felicitat et farà impertorbable.
- El límit dels plaers ha de ser fruit de la reflexió del savi, de l'home que és feliç.
- El temps no és mesura del plaer.

- Per nosaltres el temps no és res.
- La naturalesa va posar fàcil el camí de la felicitat.
- No dubtis de les sensacions.
- Les sensacions són la referència del savi.
- La sensació és font del coneixement.
- Orienta tots els teus actes a la naturalesa.
- Els desigs insatisfets, si no produeixen dolor, no són necessaris.
- L'amistat és la màxima bondat de la vida.
- L'amistat et farà segur.
- Medita quins són els desigs que convé saciar.
- Fuig dels desigs que neixen de la vanitat de l'home.
- La justícia es cimenta en un pacte de no agressió.
- Una societat no és res sense aliances de no agressió.
- La justícia no és un bé innat, només un acord social.
- La injustícia només és un mal per la por del càstig.
- El que comet injustícia sap que no sempre estarà ocult.
- Existeix un dret superior i un dret particular.
- Una llei justa és aquella convenient per les relacions entre la comunitat.
- Les lleis varien amb les circumstàncies.
- L'home feliç, impertorbable, busca la utilitat del que és possible.
- Busca la confiança en el teu pròxim per viure feliç en la comunitat.

Vocabulari d'Epicur

AMISTAT: La relació d'*amistat* forma part de la saviesa. El savi epicuri no viu pas aïllat. Per a ell l'amistat no és cap accident feliç, sinó la construcció, tant per part d'ell mateix com per part dels altres, d'un cosmos assenyat, prudent, en què es pugui portar una vida escaient. La vida del savi no pot ser feliç si no està en relació amb la d'altres savis. Les relacions amb els amics són les úniques lleis que tenen sentit a tot l'univers. No es regeixen per la justícia. Van més enllà de les convencions i de les lleis que regulen les relacions dels homes en general.

APARTAR-SE: Allunyar-se del món és bàsic per a l'epicureisme. El déu viuen allunyats dels homes, els savis s'*aparten* de les masses. L'*echoresis* o allunyament permet crear un espai propi per a la vida humana. El tema apareixerà sovint en autors influïts per Epicur.

APATIA: Etimològicament: «no patir». Ideal del savi.

APONIA: Etimològicament: «manca de dolor corporal».

ATARÀXIA: Etimològicament: «no pertorbació». Virtut o estat propi del savi. Consisteix fonamentalment en l'absència de por. Quan es coneixen els principis generals de la Canònica i de la Física, que regulen tota la vida de l'univers, no té sentit tenir por. L'*ataràxia* és un domini intel·lectual. Només a través de la comprensió del món podem dominar les nostres passions i les nostres pors.

AUTARQUIA: Etimològicament: «autosuficiència» i/o «autocontrol».

ÀTOM: Per als epicuris els àtoms i el buit constitueixen tota la realitat. L'àtom és la part més petita de la matèria i tots els canvis, per tant, també la vida i la mort, no són res més que les transformacions i moviments dels àtoms que ens constitueixen.

DÉUS: Per als epicuris, els déus existeixen, però estan en un altre món i no intervenen per a res en la vida dels homes. No té sentit que els déus (feliços i perfectes) intervinguin en la vida dels homes (infeliços i

imperfectes). Per això mateix ni els podem conèixer ni els podem adorar.

DESIG: Epicur distingeix entre desigs «en va» i desigs «naturals». Els desigs de la vanitat són els que es refereixen a l'ambició, a la voluntat de poder, a l'egoisme. Els «naturals» corresponen a la vida immediata, són tots de caire físic. Per a Epicur els desigs naturals (aquells a que tothom aspira) són: no tenir gana, no tenir set i no tenir fred. El desig, doncs, ha de ser limitat i només si és limitat és bo.

FILOSOFIA: A l'època d'Epicur la filosofia es dividia en tres branques: *Canònica* (lògica), que estableix els criteris de veritat del raonament. *Física*, que respon a la pregunta: «Què sabem sobre el món si pensem segons el criteri de veritat de la Canònica?» i, finalment, *Ètica* que respon a la pregunta: «Com ha d'actuar el savi en el món conegut segons la Física i raonat segons la Canònica?». L'epicureisme té una teoria general sobre cadascuna d'aquestes tres branques de la filosofia, tot i que en general el tema ètic és el més conegut. Com a regla general per a Epicur, una filosofia que no guareix el dolor de l'ànima és inútil.

HEDONISME: Teoria filosòfica segons la qual el plaer és un bé.

JUSTÍCIA: La teoria epicúria del dret és contractual. El dret és una convenció que vincula els homes per no patir ni fer mal. Els textos distingeixen dues nocions: el just (*dikaion*) és el que respon arreu a l'exigència de tranquil·litat i la justícia (*dikaiosine*) és el que ens trobem socialment. Epicur no és relativista, perquè la justícia es fonamenta en la naturalesa, però la seva teoria de la justícia té un caire utilitarista. Allò just fa referència a la utilitat comuna.

PLAER: Noció difícil de capir exactament en l'epicureisme. No hi ha diferents menes de plaer (per exemple, un plaer del cos i un plaer de l'ànima). En darrera instància tots els plaers són corporals, perquè el cos és l'únic que existeix. Ser un mateix, viure conforme (i conformat) a un mateix, és un plaer. El plaer epicuri és vital: uneix el bé i la saviesa; viure és viure feliç, sense pertorbació. El plaer ideal és el dels déus, els únics que no tenen desigs.

SAVIESA: Ideal de la vida epicúria: és la vida feliç. Implica l'amistat, mentre que el seny o prudència no la implica.

SEGURETAT, Asphaleia: Condició necessària per assolir la plenitud de la felicitat. Implica també estabilitat. El savi s'ha d'esforçar per trobar-la a través de l'absència del dolor del cos (*aponia*) i de l'absència de dolor de l'ànima (*ataràxia*).

SENY (PRUDÈNCIA). Frònesi: És una paraula molt polisèmica en la filosofia grega. Per a Epicur és assenyat subordinar tota filosofia a la recerca de la vida feliç. La prudència és un pensament sense por. Cal vèncer la por per arribar a la prudència. Gairebé podríem dir que el seny, o prudència, és sinònim de la felicitat.